

Monika
Noszczyk-Bernasiewicz

Nieletni przestępcy

w percepcji personelu
i nadzoru resocjalizacyjnego
oraz studentów resocjalizacji

Wydawnictwo
Uniwersytetu Śląskiego
Katowice 2010

Nieletni przestępcy
w percepcji personelu
i nadzoru resocjalizacyjnego
oraz studentów resocjalizacji

Najbliższym
— Kubusiowi, Maćkowi, moim Rodzicom

NR 2783

Monika
Noszczyk-Bernasiewicz

Nieletni przestępcy
w percepcji personelu
i nadzoru resocjalizacyjnego
oraz studentów resocjalizacji

Redaktor serii: Pedagogika
Anna Nowak

Recenzent
Henryk Machel

Wstęp

Każdy człowiek jest do pewnego czasu nieletnim, czyli jest to zjawisko w zupełności normalne, a nie jest czymś wyjątkowym.

Natomiast [...] sam fakt popełnienia czynu zabronionego przez nieletniego traktuje się — i słusznie — jako zdarzenie pod każdym względem szczególne, wymagające specyficznego podejścia i potraktowania.

W. Wolter

Współczesne życie, charakteryzujące się intensywnym postępowaniem we wszystkich przejawach cywilizacji i kultury, szybkim tempem wydarzeń politycznych, społecznych i gospodarczych, stwarza warunki, w których coraz dotkliwiej odczuwa się obecność negatywnych zjawisk społecznych. Dokonujące się przemiany mają swoje odbicie we wszystkich sferach życia każdego człowieka. Stają się wyzwaniem i zagrożeniem zarówno dla poszczególnych jednostek, jak i całych grup¹. Różnicują społeczeństwo i zmuszają do przyjmowania innych (często nie stosownych) form zachowań i postaw celem przystosowania się do nowych warunków. Rezultaty dokonujących się zmian — wpływających na jakość życia społeczeństwa polskiego — można oceniać dwójako: pozytywnie lub negatywnie. Wśród tych pierwszych, pogłębiających nadzieję na lepsze, pełniejsze i szczęśliwsze życie w różnych obszarach, są takie, jak rozwój demokratycznych instytucji, modernizacja gospodarki, wzrost przedsiębiorczości społeczeństwa, demokratyzacja i pluralizacja życia publicznego, otwarcie na współpracę z innymi krajami

¹ E. Młyniec: *Proces transformacji ustrojowej w oczach opinii publicznej*. W: *Z badań nad przemianami politycznymi w Polsce po 1989 r.* Red. S. Dąbrowski, B. Rogowska. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 1998; A. Białas: *Problem bezdomności w kontekście przeobrażeń społecznych, ekonomicznych i politycznych w Polsce po roku 1989*. „Auxilium Sociale — Wsparcie Społeczne” 2001, nr 3—4, s. 13—14.

itp.² Jednak coraz więcej pedagogów i socjologów zwraca uwagę na negatywne konsekwencje przeobrażeń, przejawiające się w kryzysie ekonomicznym i politycznym, kryzysie instytucji edukacyjnych i kulturalnych, dysfunkcyjności rodziny, powstawaniu nierówności społecznych na tle ekonomicznym. Poszerza się krąg ludzi żyjących w ubóstwie, niedostatku, ale też nadmiernie bogacących się, zaznacza się nierówność w dostępie do dóbr kultury, edukacji, opieki zdrowotnej, rekreacji czy wypoczynku³. Jak pisze Andrzej Radzewicz-Winnicki, „wszyscy dostrzegamy występujące wokół konflikty i animozje typowe dla każdego okresu przemian. To one bezpośrednio wpływają na samopoczucie poszczególnych jednostek i grup społecznych. Wiele osób odczuwa dzisiaj społeczną, ekonomiczną i polityczną degradację. Wielu reprezentantów poszczególnych środowisk doświadcza poczucia zagubienia w świecie nowych reguł postępowania, a znaczna część naszych rodaków nie rozumie znaczenia aktualnie obowiązujących norm bądź też propagowanych wartości”⁴.

Wielu autorów podaje⁵, że niezmiernie ważnym czynnikiem utrudniającym osiągnięcie „względnej homeostazy społecznej”⁶ są ostre kontrasty materialne, którym jednocześnie towarzyszy ogólna dostępność różnorodnych dóbr i wielość wzorów sukcesu materialnego, które sprzyjają narastaniu postaw konsumpcyjnych. Przemiany demokratyczne, obalenie

² A. Miszańska: *Reakcje społeczne na przemiany ustrojowe. Postawy, zachowania i samopoczucie Polaków w początkach lat dziewięćdziesiątych*. Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 1996, s. 14–16.

³ S. Kawula: *Bezpieczeństwo człowieka i jego rodziny w społeczeństwie postmonocentrycznym w Polsce*. „Edukacja” 2000, nr 69(1), s. 17–18. Zob. też: A. Białas: *Problem bezdomności...*; K. Gorlach: *Zmiana społeczna a problemy społeczne*. W: K. Czekał, K. Gorlach, M. Leśniak: *Labirynty współczesnego społeczeństwa. Kluczowe problemy społeczne w kształceniu pracowników socjalnych*. Katowice, Wydawnictwo „Śląsk” 1998; S. Kawula: *Obszary nierówności społecznych na przełomie wieków — antynomie i pułapki*. W: *Poczucie nieegalitarności, ubóstwo, bezdomność a zjawiska patologii społecznej w aktualnej rzeczywistości kraju. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej zorganizowanej 8 lutego 1999 r. we Wrocławku*. Red. T. Sołtysiak. Wrocław, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej 1999; A. Miszańska: *Sytuacja demokracji u schyłku wieku — niepokoje globalne, niepokoje polskie*. „Kultura i Społeczeństwo” 2000, T. 44, nr 3; A. Radzewicz-Winnicki: *Emeryci i renciści wobec sytuacji społecznego ubóstwa*. Katowice, Wydawnictwo „Śląsk” 1997; Tenże: *Uwagi końcowe. W: Problemy i tendencje rozwojowe we współczesnej pedagogice społecznej w Polsce*. Red. A. Radzewicz-Winnicki. Katowice, Wydawnictwo „Śląsk” 1995; P. Tobera: *Niepokojąca nowoczesność*. „Kultura i Społeczeństwo” 2000, T. 44, nr 3.

⁴ A. Radzewicz-Winnicki: *Społeczeństwo w trakcie zmiany*. Gdańsk, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne 2004, s. 8. Zob. też: A. Miszańska: *Transformacja ustrojowa a poczucie podmiotowości — alienacji politycznej*. „Studia Socjologiczne” 1993, nr 3–4; T a ż: *Sytuacja demokracji u schyłku wieku...*

⁵ M.in. M. Krzywicki: *Konsumpcjonizm jako korelat przestępczości we współczesnym społeczeństwie*. „Opieka — Wychowanie — Terapia” 2000, nr 3.

⁶ A. Radzewicz-Winnicki: *Społeczeństwo w trakcie zmiany...*, s. 7.

wielu barier wyzwalają różne inicjatywy społeczne i przedsięwzięcia ekonomiczne, w toku ich realizacji jednak ujawnia się jednostronne rozumienie wolności jako swobody korzystania bez ograniczeń ze wszystkiego, co nie jest wyraźnie przez prawo zakazane. Duże rozmiary bezrobocia i trudności w osiągnięciu sukcesu, spowodowane stawianymi warunkami świadczącymi „o głębokiej dehumanizacji natury”⁷ człowieka, mogą wywoływać frustrację, poczucie zagrożenia i agresję. Agresja jest zresztą stale w powszechnym doświadczeniu obecna; także środki masowego przekazu dostarczają codziennie wielorakich wzorów stosowania przemocy. Zaczodzą zmiany w funkcjonowaniu wielu instytucji i w wywiązywaniu się przez nie z zadań, którym nie zawsze potrafią w zmieniającej się sytuacji sprostać. Koszty ewolucji i przeobrażeń, plasujących nasz kraj wśród wysoko rozwiniętych społeczeństw zachodnich, obejmują wszystkie grupy wiekowe, w tym również dzieci i młodzież. Zdaniem Franciszka Kozaczka, „w obecnej sytuacji [...] dają znać o sobie zagubienie cywilizacyjne młodego pokolenia i dryf ku różnego rodzaju patologiom społecznym”⁸.

Jednym z podstawowych elementów syndromu negatywnych zjawisk towarzyszących przemianom społecznym jest przestępczość, a ściślej — istotne zmiany jej charakteru i nasilenia⁹. Od początku lat dziewięćdziesiątych obserwuje się zwiększony udział dzieci i młodzieży w działalności niezgodnej z prawem. Wzrasta też brutalizacja ich czynów. Narasta agresja i przemoc wobec ofiar przestępstwa, jak i funkcjonariuszy wymiaru sprawiedliwości¹⁰. Publikowane raporty akcentują znaczący udział nieletnich w kategoriach przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu, czyli tych najpoważniejszych, związanych z użyciem przemocy¹¹. Za niepokojący element zjawiska przestępczości wśród nieletnich uważa się systematyczne obniżanie się dolnej granicy wiekowej sprawców przestępstw. „Dzieci do 13. roku

⁷ Tamże, s. 8. Anita Miszańska pisze, że „doświadczenia pierwszych lat transformacji uświadomiły społeczeństwu, że indywidualna wolność w zetknięciu z wolnością innych jednostek oznacza także twardą rywalizację o pracę, o lepsze zarobki, o awans zawodowy itp.”. Zob. A. Miszańska: *Reakcje społeczne na przemiany...*, s. 108.

⁸ F. Kozaczuk: *Profilaktyka pedagogiczna wobec zagrożeń cywilizacyjnych*. W: *Profilaktyka i resocjalizacja młodzieży*. Red. F. Kozaczuk, B. Urban. Rzeszów, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2004, s. 25.

⁹ P. Stępnia: *Praca i pracownicy socjalni w przeciwdziałaniu przestępczości. Propozycje modelowe*. W: *Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej*. Red. W. Ambrozik, P. Stępnia. Poznań—Warszawa—Kalisz, Wydawnictwo Wolumin 2004, s. 49. Por. też: B. Urban: *Przestępczość młodzieży polskiej w okresie transformacji społeczno-ustrojowej na tle przestępczości ogólnej*. W: *Profilaktyka społeczna i resocjalizacja młodzieży*. Red. B. Urban. Mysłowice, Wydawnictwo Górnośląskiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej 2004, s. 8.

¹⁰ J. Auleytner, K. Głębicka: *Polskie kwestie socjalne na przełomie wieków*. Warszawa, Wydawnictwo ELIPSA 2001, s. 227. Zob. też: B. Bogacka-Osińska: *Dzieci łamiące prawo*. „Niebieska Linia” 2003, nr 4/27, s. 30—32.

¹¹ J. Auleytner, K. Głębicka: *Polskie kwestie socjalne...*, s. 227.

roku życia nie ponoszą odpowiedzialności karnej za popełnione czyny karalne, co nie zmienia faktu, że zjawisko to stanowi dość istotny problem społeczny¹². Z analizy danych wynika, że nieletni w tej kategorii wiekowej dokonują takich samych czynów karalnych, jak ich starsi koledzy¹³. Opracowywane statystyki, raporty przestępczości nieletnich, a szczególnie dynamika, struktura i charakter tego zjawiska pokazują, jak ważny i narastający jest to problem społeczny.

Problem przestępczości dotyczy każdego człowieka, ma wymiar zarówno jednostkowy, jak i społeczny. Czyn przestępczy dotyka nie tylko sprawcę, jego rodzinę, instytucje sprawujące kontrolę społeczną i inne placówki zajmujące się jej zapobieganiem i zwalczaniem, ale każdego z nas, ponieważ wzbudza powszechne zaniepokojenie i lęk¹⁴, zagraża poczuciu bezpieczeństwa i tym samym godzi w najwyższą daną nam wartość — życie¹⁵. Brutalizacja życia społecznego, wzrost przestępczości, towarzyszący tym zjawiskom syndrom zagrożenia i zaniku poczucia bezpieczeństwa stanowią moralny nakaz zobowiązujący do podejmowania radykalnych

¹² Raport o rozpoznanych zjawiskach patologii społecznej, przestępczości i demoralizacji nieletnich w 2002 r. Oprac. T. Wojtuszek i in. Biuro Służby Prewencyjnej Komendy Głównej Policji. Warszawa, Centrum Szkolenia Policji 2003, s. 8—9.

¹³ Tamże, s. 9.

¹⁴ A. Siemaszko: *Kogo biją, komu kradną. Przestępczość nie rejestrowana w Polsce i na świecie*. Warszawa, Oficyna Naukowa 2001, s. 104—121. Zob. też: K. Czekaj: *Spółeczna konstrukcja przestępstwa i przestępczości*. W: K. Czekaj, K. Gorlach, M. Leśniak: *Labyrinty współczesnego społeczeństwa...*, s. 159; A. Goszczyński, P. Pytlakowski: *Znikoma szkodliwość czynów — paragraf, który chroni przestępców. Raport: Zero pobłażania*. „Polityka” 2003, nr 5; A. Misiuk: *Zagrożenie przestępczością a poczucie bezpieczeństwa w środowisku lokalnym*. W: *Bezpieczeństwo człowieka w środowisku lokalnym*. Red. W. Ciczkowski. Olsztyn, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej 1999; E. Moczuk: *Postrzeganie bezpieczeństwa publicznego w środowisku lokalnym. Raport z badań sondażowych*. Rzeszów, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2003, s. 25—31; P. Stępnia: *Praca i pracownicy socjalni...*, s. 53.

Autorka artykułu zatytułowanego *Nie lubimy naszego świata* komentuje dane z raportu sporządzonego przez amerykański instytut badawczy Pew Research Center for the People and the Press na temat nastrojów obywateli 44 państw świata, w tym Polski. Z raportu wynika, że towarzyszy nam mnóstwo obaw. Zdaniem Elżbiety Olender, autorki artykułu, Europejczycy na pierwszym miejscu wymieniają przestępczość; najbardziej boją się jej Polacy (80%). Zob. E. O l e n d e r: *Nie lubimy naszego świata*. „Gazeta Wyborcza” z dn. 23 grudnia 2002 r.

K.W. Frieske, powołując się na nowe (z 2006 roku) wyniki badań CBOS na temat poczucia bezpieczeństwa obywateli, stwierdza, że połowa respondentów nie uważa swojego kraju za bezpieczne miejsce do życia, natomiast 10%—15% żyje w nieustannym strachu. Zob. K.W. Frieske: *Przestępczość w Polsce na przełomie stuleci. Stereotypy i realia*. W: *Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI wieku*. Red. M. Marody. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Scholar 2007, s. 213.

¹⁵ A. Bałandynowicz: *Probacja. System sprawiedliwego karania*. Warszawa, Wydawnictwo Kodeks 2002, s. 7.

działań, zmierzających do eliminowania lub przynajmniej ograniczania niepożądanych zjawisk. Tego typu czynności i ich powodzenie zależą od wielu czynników, wśród których za znaczący warunek efektywności w zapobieganiu i zwalczaniu przestępczości uznaje się postawę¹⁶ (stanowisko, opinię, postrzeganie) wobec tego problemu osób pracujących ze zdemoralizowaną młodzieżą¹⁷.

Mając na względzie postulat zawarty w Deklaracji Praw Dziecka, mówiący, że „dziecko z uwagi na swą niedojrzałość fizyczną oraz umysłową wymaga szczególnej opieki i troski, a zwłaszcza właściwej ochrony prawnej, zarówno przed, jak i po urodzeniu”¹⁸, a także uznając jedną z wielu dyrektyw Organizacji Narodów Zjednoczonych dotyczącą wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich, głoszącą, że „młodzi ludzie [...] z uwagi na swoją młodość wymagają szczególnej opieki i pomocy uwzględniającej stopień ich rozwoju fizycznego, umysłowego i społecznego [...] potrzebują ochrony prawnej udzielanej w warunkach spokoju, wolności, godności i bezpieczeństwa”¹⁹, uzasadnione wydaje się poznanie postawy, opinii, stanowiska, sposobów działania, zachowania²⁰ wobec młodzieży zdemoralizowanej i przestępczej tych osób, które bezpośrednio i pośrednio sprawują nad nią pieczę. W kręgu zainteresowań badawczych winny znaleźć się zatem podmioty pełniące funkcje: readaptacyjną, terapeutyczną, kompensacyjną, kontrolno-ochronną, profilaktyczną, opiekuńczą, wychowawczą itp.

W niniejszej pracy swoim zainteresowaniem badawczym obejmuję działania kadry pedagogicznej placówek resocjalizacyjnych (zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich), wizytatorów Wydziału Wykonywania Orzeczeń Rodzinnych i Nieletnich Departamentu Wykonywania Orzeczeń i Probacji Ministerstwa Sprawiedliwości, sprawujących zwierzchni

¹⁶ Przyjmuję za Tadeuszem Mądrzyckim rozumienie pojęcia „postawa” jako „względnie trwałej struktury (lub dyspozycji do pojawienia się takiej struktury) procesów poznawczych, emocjonalnych i tendencji do zachowań, w której wyraża się określony stosunek wobec danego przedmiotu”. Zob. T. Mądrzycki: *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*. Warszawa, PZWS 1970, s. 15.

¹⁷ A. Lewicki: *Psychologia kliniczna*. Warszawa, PWN 1972, s. 434–435. Zob. też: J. Kwieciński: *Relacje wzajemnych postaw funkcjonariuszy działu penitencjarnego i działu ochrony na przykładzie zakładu typu zamkniętego. Doniesienie z badań*. W: *Wina — kara — nadzieja — przemiana. Materiały I Krajowego Sympozjum Penitencjarnego, Kalisz 25–27 września 1996 r.* Red. J. Szałański. Łódź, Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej 1998, s. 231–232.

¹⁸ Deklaracja Praw Dziecka uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w dniu 20 listopada 1959 roku; zob. też: Preambuła do Konwencji praw dziecka, przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne ONZ dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z dnia 23 grudnia 1991 r., nr 120, poz. 526 z późn. zm.).

¹⁹ J. Szumski: *Postępowanie w sprawach nieletnich*. Gdańsk, Wydawnictwo Info-Trade 1996, s. 240–241.

²⁰ J. Kwieciński: *Relacje wzajemnych postaw...*, s. 232.

nadzór administracyjny i pedagogiczny Ministra Sprawiedliwości nad tymi placówkami (osoby powołane do ustalania odpowiednich regulacji prawnych, tworzenia instytucji zajmujących się tą kategorią dzieci i młodzieży, sprawowania nad nimi nadzoru) oraz postawę młodzieży akademickiej (studentów pedagogiki o specjalności: resocjalizacja z profilaktyką społeczną).

Podejmowanie odpowiednich działań wobec nieletnich wymaga szerokiej dyskusji praktyków, środowiska naukowego i gremiów decyzyjnych. W trakcie pisania tej rozprawy towarzyszyło mi przeświadczenie, że wypracowanie skutecznego modelu postępowania z nieletnimi sprawcami musi być poprzedzone rzetelną i głęboką diagnozą stanu przestępczości, obejmującą też percepcję tego zjawiska, a tym samym określającą charakter reakcji społecznej na ten problem, zwłaszcza ze strony przedstawicieli zajmujących się problematyką wychowania resocjalizującego.

Praca składa się z czterech rozdziałów. W pierwszym przedstawiam dane statystyczne na temat rozmiarów, dynamiki oraz struktury demoralizacji i czynów karalnych wśród nieletnich za lata 2000—2008. Rozdział drugi to teoretyczna analiza problematyki przeciwdziałania i zapobiegania przestępczości nieletnich w środowisku zamkniętym oraz otwartym. W rozdziale trzecim opisuję populację badawczą, charakteryzuję przebieg oraz teren badań. W części końcowej interpretuję wyniki ilościowych i jakościowych badań dotyczących poglądów i opinii resocjalizatorów oraz studentów na temat przestępczości nieletnich.

* * *

Pragnę serdecznie podziękować tym wszystkim Osobom, które były i są dla mnie „znaczącymi innymi” (*significant other*), na których pomoc podczas przygotowywania tej pracy zawsze mogłam liczyć. Wyrażam wdzięczność Pani Profesor Annie Nowak — promotorowi, za nieocenione wsparcie, rady, podpowiedzi, za poświęcany mi czas. Dziękuję recenzentom — Profesorom: Andrzejowi Radziejewiczowi-Winnickiemu, Wiesławowi Ambrozikowi oraz Henrykowi Machelowi za wiele cennych wskazówek, sugestii i konstruktywnych uwag, które przyczyniły się do poprawienia merytorycznej jakości prezentowanej Czytelnikowi pracy, a tym samym podwyższyły jej wartość.

Dziękuję także moim Przyjaciołom z Katedry Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Śląskiego, którzy okazywali mi życzliwość i wsparcie, zwłaszcza w konceptualizacyjnej oraz finalizacyjnej fazie powstawania dysertacji. Nade wszystko dziękuję mężowi Maćkowi, który był pierwszym krytycznym recenzentem tej pracy i w czasie jej pisania zawsze dzielnie mnie wspierał i przejmował obowiązki związane z pielęgnacją i wychowywaniem naszego synka Kubusia.

Zakończenie

Jak powiedziałam na wstępie, przestępczość nieletnich jest jednym z głównych zagrożeń, a zarazem problemów społecznych. Obecnie najbardziej zauważalną jej cechą są zmiany ilościowe i jakościowe, a mianowicie: nasilenie, obniżający się wiek nieletnich sprawców przestępstw, wzrost czynów karalnych o dużej szkodliwości społecznej, w tym zwłaszcza przeciwko życiu i zdrowiu. Ponadto problem ten dotyka znacznej części społeczeństwa, a nie tylko wąskich grup czy jednostek i wymaga podejmowania wciąż nowych działań, dostosowanych do coraz to bardziej innowacyjnych form dewiacji. W opinii badanych istotnymi czynnikami zaburzającymi socjalizację, mogącymi determinować zachowania niezgodne z prawem, są czynniki związane z niewłaściwym funkcjonowaniem środowiska rodzinnego. Potwierdzają to dane statystyczne na temat natężenia zjawiska demoralizacji i przestępczości wśród nieletnich — rażąco obniża się wiek nieletnich przestępców wskutek braku odpowiedniej opieki, zaniedbań wychowawczych ze strony rodziców (opiekunów), a przede wszystkim niepodjęcia we właściwym czasie odpowiednich środków zaradczych (reakcji) wobec dzieci przejawiających pierwsze symptomy demoralizacji. Wiele czynników mogących wyzwać zachowania niezgodne z prawem uświadamia nam, iż są to złożone problemy układające się w skomplikowany łańcuch przyczynowo-skutkowy, który należy przerywać, podejmując odpowiednie działania.

Zmiany ilościowe (znacznym wzrost demoralizacji i wzrost — choć mniejszy — czynów karalnych) oraz jakościowe (zwiększająca się liczba przestępców, którzy nie ukończyli 13. roku życia, pojawienie się nieletnich w najniższej kategorii wiekowej, tj. do lat 5, oraz wzrost przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu) w populacji zdemoralizowanej młodzieży i dzieci, mające głębokie społeczne ugruntowanie (podłoże) i symptomatologię, wyznaczają specyfikę działań profilaktyczno-resocjalizacyjnych. Badani w swoich wypowiedziach opowiadali się za niezwłoczną potrzebą podejmowania działań zapobiegających zjawisku demoralizacji młodego poko-

lenia, a tym samym za odpowiednio wczesnym reagowaniem na wszelkie przejawy patologicznego zachowania jednostki. Ponadto często podkreślali, że formowanie postawy młodego człowieka odbywa się w drodze oddziaływania środowiska wychowawczego, co oznacza, że w przeciwdziałaniu patologii i demoralizacji dzieci i młodzieży muszą uczestniczyć wszystkie elementy tego środowiska, przede wszystkim zaś rodzina, a w następnej kolejności szkoła itd.

Jak wiadomo, profilaktyka stanowi nieodłączny element eliminowania zjawisk patologii społecznej, w tym przestępczości. Profilaktyka jest najskuteczniejszym środkiem, jakim według badanych resocjalizatorów i studentów dysponujemy. Z drugiej jednak strony jest ona — jak wynika z opinii respondentów — najsłabszym punktem współczesnego systemu radzenia sobie z przestępczością.

Na podstawie prezentowanych w pracy analiz wypowiedzi badanych, jak i refleksji wielu cytowanych autorów na temat reakcji, właściwych interwencji, działań o charakterze opiekuńczym, wychowawczym, terapeutycznym, a także zapobiegawczym wobec przestępczości nieletnich, niezwykle trudno zaproponować jednolitą koncepcję teoretyczną i praktyczną w zakresie skutecznego radzenia sobie z problemem niedostosowania, demoralizacji i przestępczości. Jednakże dają się wyróżnić dwa obszary możliwych konceptualizacji i działań. Badani zwrócili uwagę, że w minimalizowaniu omawianych zagrożeń można skoncentrować się na dwóch grupach działań — tych, które należy rozpocząć, zanim przestępstwo zostanie popełnione, oraz tych, które mają zapobiegać powrotowi jednostek na drogę przestępstwa.

W pierwszej grupie mieszczą się działania skierowane na rodzinę — najważniejsze ogniwo odpowiadające za właściwy rozwój psychospołeczny dziecka. Pozostają one w zgodzie z dyrektywą aksjologiczną zawartą w preambule Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, tj. z nakazem uwzględniania roli rodziny w wychowywaniu nieletnich, czyli stwarzania rodzinom warunków do właściwego funkcjonowania, od którego w dużym stopniu zależy prawidłowa socjalizacja jednostki. Oznacza to niesienie pomocy tzw. grupom ryzyka społecznego, jednostkom niezadowolonym, żyjącym na granicy ubóstwa, bez jakichkolwiek perspektyw. W działania te wpisuje się zarówno pomoc pieniężna, jak i niepieniężna (rzeczowa, usługowa). Szczególnie ta druga ma wielkie znaczenie, bo mieści się w niej cały katalog środków wychowawczych, takich jak działalność ognisk wychowawczych, świetlic środowiskowych, pedagogów szkolnych, rodzinnych, podwórkowych itd. Chodzi o to, aby system pomocy rodzinie był spójny, zintegrowany, synergetyczny i skoordynowany¹. Istotną rolę do

¹ Zob. A. Bałandynowicz: *Propozycja nowego systemu profilaktyki przestępczości nieletnich w Polsce*. „Opieka — Wychowanie — Terapia” 2001, nr 2.

odegrania ma również środowisko szkoły — miejsce, gdzie często ujawniają się pierwsze symptomy negatywnych postaw.

Nie bez znaczenia w systemie działań zapobiegawczych jest to, aby każdy obywatel reagował na wszelkie skandaliczne incydenty (zdarzenia). Potwierdzeniem tego stanowiska jest ujawnione w ankiecie rozumienie przez badanych pojęcia „kontrola społeczna”. W odczuciu większości respondentów ma ona charakter niesformalizowany i uczestniczą w niej jednostki lub zbiorowości w sposób spontaniczny. Rozwiązywanie problemu przestępczości nieletnich należy — zdaniem badanych — do zadań nie tylko odpowiednich instytucji (agend sformalizowanej kontroli prawnej), ale również pojedynczych obywateli oraz różnych grup nieformalnych, obecnych w środowisku sąsiedzkim. Trzeba zatem popularyzować pogląd (najlepiej za pomocą środków masowej komunikacji — społecznych reklam, reportaży itp.), że problem przestępczości dotyczy nie tylko sprawcy, ofiary i ich rodzin czy też instytucji powołanych do jego rozwiązywania, ale nas wszystkich. Od nas samych zależy, czy wobec jednostki o niewłaściwym zachowaniu zostaną podjęte odpowiednie i w stosownym czasie działania, co przyczyniłoby się do wzrostu poczucia bezpieczeństwa w społeczeństwie i zmniejszenia (często wymienianego przez badanych) poczucia bezkarności nieletnich sprawców. Brak reakcji ze strony społeczeństwa może powodować nasilenie się pierwszych symptomów niedostosowania społecznego.

W działaniach przeciw przestępczości (druga grupa) chodzi przede wszystkim o właściwy system opieki naprawczej. Jak pokazują wyniki badań, większość zarówno pracowników placówek resocjalizacyjnych, jak i studentów wielki nacisk kładzie na ochronę nieletniego przed powrotnością do zachowania przestępczego — tzw. prewencję indywidualną. Badani dostrzegają potrzebę działań mających na celu resocjalizację sprawcy przestępstwa, zgodnie z postulowaną zasadą, że *im trudniejszy uczeń, tym musi być lepsza opieka i nauczyciel. On musi mieć i terapię, i opiekę, bezpieczeństwo, wzorce i odpowiednie metody. Nie można mówić o efektach, gdy się nie stworzy odpowiednich warunków* (wywiad W3). Takie stanowisko badanych można nazwać postawą ku reedukacji, która na pierwszym miejscu stawia wychowanie i resocjalizację jednostki. Dyrektor jednego z zakładów poprawczych powiedział wprost, że *jednym z głównych założeń naszej resocjalizacji nieletnich jest ich szybki powrót do środowiska otwartego, a nie adaptacja nieletnich do warunków izolacyjnych np. zakładu karnego* (wywiad D3). Służyć temu celowi może tworzenie grup hostelowych (półwolnościowych). W nich to wychowankowie będą nabywać umiejętność społecznego funkcjonowania, dzięki czemu szybciej i efektywniej przebiegnie ich readaptacja po opuszczeniu zakładu.

Dopełnieniem podjętych oddziaływań resocjalizacyjnych w placówce, jak i wspomnianej grupie hostelowej powinno być zapewnienie właściwej

opieki nieletniemu po powrocie do jego naturalnego środowiska. Chodzi tu szczególnie o osoby pochodzące z rodzin dysfunkcyjnych, w których rozpoczął się proces wykołajenia społecznego. Zapewnienie właściwej opieki następczej jest istotne także z tego powodu, że po opuszczeniu placówki niektórzy wychowankowie mają obawy, czy poradzą sobie samodzielnie z różnymi trudnościami, tym bardziej że często nie mogą liczyć na pomoc czy wsparcie ze strony najbliższych osób. Ważne jest stworzenie im odpowiednich warunków życia — w postaci zapewnienia schronienia (np. mieszkania) oraz pracy. Chodzi o to, aby nieletni nie nosił stygmatu placówki, w postaci dokumentów świadczących o pobycie w instytucji resocjalizacyjnej. Należy zachęcać społeczeństwo, zwłaszcza prywatnych przedsiębiorców, do zatrudniania byłych wychowanków takich placówek, czemu mogłyby służyć preferencyjne podatki czy ulgi na ubezpieczenia społeczne.

Badani pracownicy pedagogiczni placówek resocjalizacyjnych oraz studenci resocjalizacji, odnosząc się do problematyki zapobiegania przestępczości nieletnich, wskazywali też potrzebę zmian związanych z prawną, organizacyjną i kadrową działalnością zakładów poprawczych. Jedną z istotniejszych trudności tych placówek jest to, że znaczną część całej ewidencji wychowanków stanowią osoby w przedziale wiekowym 19—21 lat. Młodzież ta wykazuje zmniejszoną podatność (elastyczność) na oddziaływania wychowawcze i terapeutyczne, ponieważ ma już ukształtowaną hierarchię wartości oraz ustalony światopogląd. Swoim opornym na działania resocjalizacyjne zachowaniem wpływa demoralizująco na młodszych wychowanków. Ponadto są to osoby poza obowiązkiem szkolnym, więc niechętnie do podejmowania nauki na poziomie ponadgimnazjalnym².

Zarówno badana kadra pedagogiczna, jak i studenci oceniają obowiązujące przepisy prawa (wykonywanie środków wychowawczych i poprawczych) jako zbyt liberalne w przypadku górnej granicy nieletniości. Dlatego uważają, że powinna istnieć możliwość kontynuowania przez podopiecznego, który ukończył 18. rok życia (chodzi o sprawców najcięższych gatunkowo przestępstw), już wtedy kary w placówkach przeznaczonych dla osób dorosłych. Mogłoby to okazać się istotnym czynnikiem motywującym go do poddania się resocjalizacji i podjęcia współpracy z kadrami placówek poprawczych, bezradną dziś w przypadku nieletnich

² Pogląd ten podziela Władysław Szklarski, pisząc, że z punktu widzenia wychowawczego ci najstarsi nieletni stanowią grupę głęboko zdemoralizowanych wychowanków, którzy swą destruktywną postawą zwyczajowo przeciwstawiają się podjętemu procesowi resocjalizacji. Zob. W. Szklarski: *Specyfika nauczania resocjalizującego w szkołach zakładu poprawczego o wzmocnionym nadzorze wychowawczym*. „Opieka — Wychowanie — Terapia” 2002, nr 4, s. 26.

spokojnie oczekujących na zakończenie wykonywania środka poprawczego, tj. osiągnięcie granicy wieku (ukończone 21 lat), bez względu na uzyskany stopień resocjalizacji.

Kolejny problem wymagający rozwiązania — w opinii badanych resocjalizatorów — dotyczy placówek dla nieletnich dziewcząt. Obecnie istnieją tylko trzy takie zakłady w Polsce. Brak placówek sprofilowanych nie koresponduje z odnotowywanym dziś wzrostem demoralizacji i przestępczości wśród dziewcząt oraz rosnącą liczbą nieletnich dziewcząt z upośledzeniem umysłowym, zaburzeniami osobowości i uzależnieniami różnego typu.

Jak wynika z analizy raportu Ministerstwa Sprawiedliwości, największymi trudnościami występującymi w pracy z wychowankami zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich są:

- obniżający się poziom lęku przed karą i konsekwencjami prawnymi oraz zmniejszająca się podatność na oddziaływania wychowawcze,
- niedostateczna samokontrola zachowań i zamierzone lekceważenie, występujące łącznie z poczuciem krzywdy i natarczywą postawą roszczeniową na tle tzw. swoich praw,
- agresja jako podstawowy sposób rozwiązywania sytuacji trudnych,
- silny i utrwalony negatywizm szkolny,
- tendencje do zażywania różnorodnych środków psychoaktywnych³.

Wymienione tu charakterystyczne cechy zauważalne u wychowanków zakładów dla nieletnich przemawiają za tym, aby:

- zwiększyć liczbę zakładów o charakterze terapeutycznym czy leczniczym dla młodzieży z różnymi deficytami rozwojowymi i uzależnieniami oraz tworzyć ośrodki izolacyjne dla tej młodzieży, która nie poddaje się oddziaływaniom resocjalizacyjnym, a zarazem stwarza zagrożenie dla innych wychowanków,
- w kwalifikowaniu każdego wychowanka do zakładu poprawczego uwzględniać jego wiek, rodzaj popełnionego czynu oraz sytuację życiową (w tym również rodzinną),
- wobec coraz to nowszych rodzajów zagrożeń, jak i cech przestępczości modyfikować obowiązujące w danej placówce systemy resocjalizacyjne i dostosowywać je do aktualnych trudności.

Uzyskane wyniki badań pokazują, że opinie i poglądy kadry pedagogicznej zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich różnią się od tych prezentowanych przez studentów resocjalizacji. Fakt ten wiąże się zapewne z posiadanym przez badanych resocjalizatorów doświadczeniem w pra-

³ *Raport o schroniskach dla nieletnich i zakładach poprawczych. Informacja o podstawowych problemach.* Ministerstwa Sprawiedliwości, Departament Nadzoru nad Wykonywaniem Orzeczeń. Warszawa 2005, s. 9. Dokument elektroniczny. Tryb dostępu: <http://ms.gov.pl/aktual/raport.rtf>. Rok dostępu: 2007.

cy z nieletnimi. Potwierdza to analiza źródeł wiedzy o przestępczości, na które wskazali badani z obu grup. Pracownicy placówek czerpią ją głównie z własnego doświadczenia zawodowego (praktyki wychowawczej), młodzież akademicka zaś ze studiów oraz z informacji telewizyjnych. Wykazanych zostało wiele korelacji, z których do ważniejszych należy zaliczyć słabszą znajomość programów profilaktycznych i terapeutycznych przez studentów niż przez kadrę pedagogiczną badanych placówek. Okazało się również, że studenci nieco większe znaczenie przypisują celom wychowawczym w resocjalizacji, natomiast kadra placówek resocjalizacyjnych częściej niż studenci popierała propozycję zwiększania punitowności w reakcjach na przestępczość. Trzeba jednak zaznaczyć, że obie grupy opowiedziały się za zwiększeniem represyjności w reakcjach na przestępczość zarówno nieletnich, jak i dorosłych (w obu grupach badanych poparcie dla tych metod sięgało ~ 80%).

Jeśli chodzi o poziom punitowności wśród samej kadry placówek resocjalizacyjnych, to miał on związek z takimi cechami instytucjonalnymi i osobistymi, jak rodzaj placówki i płeć badanych. Okazało się, że częściej mężczyźni niż kobiety oraz częściej pracowników zakładów poprawczych o wzmożonym nadzorze wychowawczym niż kadrę pozostałych rodzajów placówek cechuje większa represyjność wobec nieletnich i dorosłych sprawców przestępstw (nastawienie bardziej na surowość karania niż na wychowywanie).

Ponadto analiza danych wykazała, że na stosunek badanych pracowników placówek resocjalizacyjnych do podopiecznego ma wpływ motyw jego działania oraz rodzaj popełnionego czynu. Tylko psycholodzy spośród wszystkich zatrudnionych w placówkach pracowników różnych specjalizacji zawodowych uzależniają swój stosunek do nieletniego od rodzaju popełnionego czynu. Trzeba też dodać, że motyw działania nieletniego oraz rodzaj popełnionego czynu karalnego interesowały przede wszystkim pracowników zakładów poprawczych typu otwartego, a dla pracowników zakładów o wzmożonym nadzorze wychowawczym były to czynniki mało znaczące (prawdopodobnie chodzi tu o zjawisko desensytyzacji, gdyż na co dzień mają oni do czynienia z nieletnimi, którzy popełnili najcięższe przestępstwa, o dużej szkodliwości społecznej).

Badania pokazały między innymi, że i studenci, i pracownicy zakładów poprawczych oraz schronisk dla nieletnich mają niewystarczającą wiedzę z zakresu metodyki pracy profilaktyczno-terapeutycznej, podejmowanych inicjatyw społecznych, a także pewne braki w znajomości aktów prawnych, oraz że cechuje ich wysoki poziom represyjności wobec nieletnich. Ponadto z wypowiedzi ekspertów wynika, że podejmuje się zbyt mało działań w środowisku otwartym (zwłaszcza rodzinnym) oraz że zaniedbywany jest proces readaptacji społecznej.

Przedstawione wnioski mogłyby wyznaczyć obszary reformatorskich działań decydentów w zakresie edukacji przyszłych pracowników placówek resocjalizacyjnych oraz doksztalcania obecnej kadry zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich. Powinny one zainteresować wszystkich tych, którzy kształtują politykę prewencji i zwalczania zjawisk patologii społecznej.

Monika Noszczyk-Bernasiewicz

Juvenile delinquents in the perception of the rehabilitation staff and supervisory board as well as rehabilitation students

Summary

The work presents the opinions (views) of the researched staff of pedagogical young offenders' homes and juvenile shelters (tutors, subject and profession teachers, pedagogues, psychologists, therapists) and students of pedagogy; speciality: rehabilitation with social prevention at the University of Silesia in Katowice concerning juvenile delinquency, especially its prevention. The opinions of the respondents were analysed on the basis of five elements (components) constituting the models of reactions:

- cognitive elements — understanding the phenomenon, the state of the knowledge concerning it,
- perceptive elements — perceive the phenomenon and various forms of behaviour considered to be deviating from norm (deviant),
- emotional elements — the attitude to different conversational behaviours and phenomena, the evaluation of their harmfulness,
- behavioural elements — opinions on which means and forms of recreation should be used in case of the perpetrators of the behaviours evaluated (declared behaviours),
- instrumental elements — taking actions in case of particular cases, events, forms of behaviour.

The statistical analyses were deepened with expert interviews conducted with visitors from Wydział Wykonywania Orzeczeń Rodzinnych i Nieletnich Departamentu Wykonywania Orzeczeń i Probacji Ministerstwa Sprawiedliwości in Warsaw, pedagogically supervising these institutions and principals of young offenders' homes and juvenile shelters located in Silesian voivodship, i.e. in Zawiercie, Pszczyna and Racibórz. The research results point to, among others, the need to develop the system of early prevention which means working with families affected by alcoholism, poverty, unemployment and violence, as well as taking actions in school. Also it is necessary to work with the juvenile (secondary care) after they leave rehabilitation institutions.

Monika Noszczyk-Bernasiewicz

Minderjährige Verbrecher in den Augen des Resozialisierungspersonals, der Aufseher und der Studenten der Resozialisierungsfakultät

Zusammenfassung

Die vorliegende Arbeit präsentiert die Ansichten von den in Erziehungsheimen und Jugendheimen beschäftigten Angestellten (Erzieher, Lehrer für Schulfächer und für den Beruf, Pädagogen, Psychologen, Therapeuten) und von den Pädagogikstudenten der Schlesischen Universität in Katowice (Kattowitz) mit Fachgebiet: Resozialisierung mit vorbeugenden Sozialmaßnahmen über die Kriminalität von Minderjährigen und deren Bekämpfung. Diese Ansichten wurden hinsichtlich der folgenden Elemente einer Reaktion untersucht:

- Erkenntniselemente — das Verstehen von der Erscheinung und die Kenntnisse darüber,
- Perzeptionselemente — die Betrachtung von der Erscheinung u. verschiedene Formen des Deviationsverhaltens,
- emotionelle Elemente — das Verhältnis zu verschiedenerlei kontroversen Verhalten und Erscheinungen u. deren Schädlichkeitsbeurteilung,
- behavioristische Elemente — die Meinungen über die gegenüber den Täter ergriffenen Mittel und Reaktionen (ausgesprochene Verhaltensweise),
- instrumentale Elemente — die im Fall eines bestimmten Ereignisses unternommenen Maßnahmen.

Neben den statistischen Analysen wurden zahlreiche Interviews durchgeführt: mit den Aufsichtsbeamten aus der Abteilung für die Ausführung der Entscheidungen gegenüber die Familie und Minderjährige des Departements für Ausführung von Entscheidungen und Probation des Justizministeriums in Warschau (diese Beamten nehmen eine pädagogische Aufsicht über Erziehungsheime und Jugendheime wahr) und mit den Direktoren von den in der schlesischen Woiwodschaft, d. i. in Zawiercie, Pszczyna (Pless) und Racibórz (Ratibor) gelegenen Erziehungs- u. Jugendheimen. Die Forschungsergebnisse deuten u. a. darauf hin, dass es notwendig ist, ein System der Frühbekämpfung zu entwickeln, das heißt die von Alkoholismus, Not, Arbeitslosigkeit und Gewalt befallenen Familien zu beaufsichtigen und mit der Schule zusammenzuarbeiten. Man muss sich auch um die Minderjährigen kümmern, welche die Resozialisierungsheime schon verlassen haben (eine Folgevormundschaft).

Spis tabel i wykresów zamieszczonych w tekście

Tabela 1.	Nieletni w związku z przejawianą demoralizacją i przypisanym czynem karalnym według płci	14
Tabela 2.	Nieletni według wybranych rodzajów przestępstw w latach 2000—2008	23—24
Tabela 3.	Dynamika prawomocnie orzeczonych przez sądy powszechne środków wobec nieletnich w latach 2000—2008	50
Tabela 4.	Wybrane środki wychowawcze orzeczone wobec nieletnich w latach 2000—2008	52—53
Tabela 5.	Środki lecznicze i opiekuńczo-wychowawcze orzeczone wobec nieletnich w latach 2000—2008	59
Tabela 6.	Modele wymiaru sprawiedliwości	68
Tabela 7.	Zestawienie badanych placówek	124
Tabela 8.	Badana kadra pedagogiczna według typu placówki	126
Tabela 9.	Badani pracownicy ZP i SdN według stanowiska pracy	127
Tabela 10.	Badani pracownicy ZP i SdN według płci	128
Tabela 11.	Badani pracownicy ZP i SdN według wykształcenia	128
Tabela 12.	Badani pracownicy ZP i SdN według wieku	129
Tabela 13.	Staż pracy pedagogicznej badanych	130
Tabela 14.	Interpretacja pojęcia „problem społeczny” przez badanych	134
Tabela 15.	Najpoważniejsze problemy społeczne w percepcji badanych	137
Tabela 16.	Interpretacja pojęcia „kontrola społeczna” przez badanych	142
Tabela 17.	Interpretacja pojęcia „reakcja społeczna” przez badanych	145
Tabela 18.	Ocena instytucji zajmujących się patologiami społecznymi przez badanych	147
Tabela 19.	Analiza uzupełnienia zdania: „Zakłady poprawcze są...”	149
Tabela 20.	Analiza uzupełnienia zdania: „Uważam, że młodzieżowy ośrodek wychowawczy to...”	158
Tabela 21.	Czynniki determinujące przestępczość nieletnich według badanych na skali porządkowej od 1 (czynnik najistotniejszy) do 10 (czynnik najmniej istotny)	162—163
Tabela 22.	Rodzaje przestępczości nieletnich według badanych na skali porządkowej od 1 (rodzaj najczęściej występujący) do 6 (rodzaj najrzadziej występujący)	175

Tabela 23. Charakterystyka przestępczości nieletnich podana przez badanych	177
Tabela 24. Znajomość przez badanych regulacji prawnych stosowanych wobec nieletnich	183
Tabela 25. Ocena skuteczności przepisów prawa w postępowaniu z nieletnimi przez respondentów	184
Tabela 26. Poglądy badanych na temat przestrzegania prawa	191
Tabela 27. Poziom punitywności wobec nieletnich a znajomość programów resocjalizacyjnych przez kadre pedagogiczną ZP i SdN	196
Tabela 28. Poziom punitywności wobec nieletnich a znajomość programów resocjalizacyjnych przez studentów	196
Tabela 29. Poziom represyjności (wskaźnikiem jest akceptacja twierdzenia: „Przestępców należy raczej karać niż wychowywać”) kadry pedagogicznej ZP i SdN ze względu na uprzednie bycie świadkiem przestępstwa	200
Tabela 30. Poziom represyjności (wskaźnikiem jest akceptacja twierdzenia: „Nieletnich przestępców należy traktować równie surowo jak dorosłych”) kadry pedagogicznej ZP i SdN ze względu na uprzednie bycie świadkiem przestępstwa	203
Tabela 31. Poziom represyjności (wskaźnikiem jest akceptacja twierdzenia: „Tam, gdzie stosuje się kary surowe, nasilenie przestępczości spada”) kadry pedagogicznej ZP i SdN ze względu na zmienną płci	205
Tabela 32. Poziom represyjności (wskaźnikiem jest akceptacja twierdzenia: „W Polsce nieletnich przestępców na ogół traktuje się zbyt łagodnie”) kadry pedagogicznej ZP i SdN ze względu na zmienną płci	205
Tabela 33. Poziom represyjności (wskaźnikiem jest akceptacja twierdzenia: „Przestępców należy raczej karać niż wychowywać”) studentów ze względu na zmienną płci	210
Tabela 34. Poziom represyjności (wskaźnikiem jest akceptacja twierdzenia: „Nieletnich przestępców należy traktować równie surowo jak dorosłych”) studentów ze względu na zmienną płci	210
Tabela 35. Poziom represyjności (wskaźnikiem jest akceptacja twierdzenia: „Tam, gdzie stosuje się kary surowe, nasilenie przestępczości spada”) studentów ze względu na tryb studiowania	211
Tabela 36. Poziom represyjności (wskaźnikiem jest akceptacja twierdzenia: „W Polsce nieletnich przestępców na ogół traktuje się zbyt łagodnie”) studentów ze względu na tryb studiowania	212
Tabela 37. Cel reakcji na przestępstwo nieletniego w percepcji badanych	214
Tabela 38. Propozycje badanych, jak rozwiązywać problem przestępczości nieletnich w Polsce	217
Tabela 39. Poziom partycypacji kadry pedagogicznej i studentów w lokalnych inicjatywach społecznych	223
Tabela 40. Poziom frustracji wśród pracowników placówek resocjalizacyjnych w opinii ich samych	224

Tabela 41.	Skuteczne metody w zapobieganiu przestępczości nieletnich w opinii badanych	226—227
Tabela 42.	Analiza odpowiedzi na pytanie: „Jakie zdaniem Pani/Pana formy pomocy należałoby oferować nieletnim przebywającym w placówkach resocjalizacyjnych?”	235
Tabela 43.	Metody pracy stosowane przez kadre ZP i SdN w pracy z nieletnimi	246
Tabela 44.	Zajęcia, spotkania, imprezy organizowane w placówce, w której pracują badani resocjalizatorzy	250—251
Tabela 45.	Instytucje, z którymi współpracują placówki zatrudniające badanych pedagogów resocjalizacyjnych	262
Tabela 46.	Czynniki determinujące stosunek kadry pedagogicznej ZP i SdN do nieletnich przestępców ze względu na zmienną stażu pracy	266
Tabela 47.	Akceptacja przez kadre placówek resocjalizacyjnych twierdzenia: „Czynności wychowawcze względem nieletnich sprowadzają się najczęściej do doraźnego kontrolowania ich zachowań, wdrażania do przestrzegania regulaminu, utrzymywania porządku” ze względu na pozytywną ocenę atmosfery w miejscu pracy	271
Tabela 48.	Akceptacja przez kadre placówek resocjalizacyjnych twierdzenia: „Czynności wychowawcze względem nieletnich sprowadzają się najczęściej do doraźnego kontrolowania ich zachowań, wdrażania do przestrzegania regulaminu, utrzymywania porządku” ze względu na negatywną ocenę atmosfery w miejscu pracy	272
Tabela 49.	Akceptacja przez kadre pedagogiczną ZP i SdN twierdzenia: „Pozytywne efekty resocjalizacyjne można osiągnąć, stosując metodę »silnej ręki«” ze względu na pozytywną ocenę atmosfery w miejscu pracy	272
Tabela 50.	Akceptacja przez kadre pedagogiczną ZP i SdN twierdzenia: „Pozytywne efekty resocjalizacyjne można osiągnąć, stosując metodę »silnej ręki«” ze względu na negatywną ocenę atmosfery w miejscu pracy	273
Tabela 51.	Postawa obojętności wobec niewłaściwego zachowania młodzieży ze względu na ocenę skuteczności prawa przez kadre pedagogiczną placówek resocjalizacyjnych	276
Tabela 52.	Postawa zaangażowania wobec niewłaściwego zachowania młodzieży ze względu na ocenę skuteczności prawa przez kadre pedagogiczną placówek resocjalizacyjnych	277
Wykres 1.	Nieletni ogółem (według przejawianej demoralizacji i przypisanego czynu karalnego) w latach 2000—2008	13
Wykres 2.	Nieletni według wieku, przejawianej demoralizacji i przypisanego czynu karalnego w roku 2000	19

Wykres 3.	Nieletni według wieku, przejawianej demoralizacji i przypisanego czynu karalnego w latach 2001—2003	19
Wykres 4.	Nieletni według wieku, przejawianej demoralizacji i przypisanego czynu karalnego w latach 2004—2008	20
Wykres 5.	Nieletni ogółem według miejsca zamieszkania w latach 2000—2008	29
Wykres 6.	Nieletni ogółem w związku z orzeczonym środkiem w latach 2000—2008	48
Wykres 7.	Nieletni według płci w związku z orzeczonym środkiem w latach 2000—2008	49
Wykres 8.	Środki wychowawcze według kryterium środowiskowego orzeczone w latach 2000—2008	56
Wykres 9.	Środki orzeczone wobec nieletnich w postępowaniu poprawczym w latach 2000—2008	60
Wykres 10.	Podmioty odpowiedzialne za zachowania przestępcze nieletnich w opinii pracowników ZP i SdN oraz studentów	171
Wykres 11.	Podmioty współodpowiedzialne za zachowania przestępcze nieletnich w opinii pracowników ZP i SdN	172
Wykres 12.	Podmioty współodpowiedzialne za zachowania przestępcze nieletnich w opinii studentów	173
Wykres 13.	Rozmiary przestępczości nieletnich w opinii respondentów.	175
Wykres 14.	Rozkład odpowiedzi na pytanie: „Czy zna Pan(i) jakieś programy profilaktyczne i terapeutyczne w zakresie minimalizowania niedostosowania społecznego i przestępczości nieletnich?”	192
Wykres 15.	Reakcje behawioralne kadry pedagogicznej ZP i SdN na fakt złamania prawa	204
Wykres 16.	Reakcje behawioralne studentów na fakt złamania prawa	204
Wykres 17.	Analiza odpowiedzi badanych na pytanie: „Czy działania podejmowane przez policję, polegające na zatrzymywaniu i legitymowaniu młodych ludzi po godzinie 22.00, są słuszne i prawidłowe?”	220
Wykres 18.	Analiza odpowiedzi na pytanie: „Czy słyszał(a) Pan(i) o jakichś inicjatywach społecznych mających na celu redukowanie zagrożenia oraz zmniejszanie przestępczości w skali lokalnej?”	223
Wykres 19.	Analiza odpowiedzi na pytanie: „Jak Pan(i) ocenia skuteczność organizowania marszów milczenia w walce z przestępczością nieletnich?”	225
Wykres 20.	Analiza odpowiedzi na pytanie: „Czy podczas wykonywania czynności związanych z zajmowanym stanowiskiem Pani/Pana stosunek do nieletniego przestępcy zależy od...?”	265
Wykres 21.	Wpływ rodzaju przestępstwa popełnionego przez nieletniego na stosunek do niego pracowników ZP i SdN	267
Wykres 22.	Atmosfera miejsca pracy w opinii badanych pracowników ZP i SdN	270
Wykres 23.	Poziom zadowolenia kadry placówek resocjalizacyjnych z wybranych atrybutów swojej pracy	274

Spis treści

Wstęp	5
1. Rozmiary i struktura przestępczości nieletnich w latach 2000—2008	11
2. Reakcje społeczne na przestępczość nieletnich w literaturze przedmiotu.	35
2.1. System postępowania z nieletnimi w świetle wybranych przepisów prawa — reakcje prawne i sądowe	42
2.1.1. Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich	43
2.1.2. Orzeczone środki wychowawcze i poprawcze w świetle sta- tystyki w latach 2000—2008	47
2.1.3. Alternatywne programy resocjalizacji na przykładzie <i>diver-</i> sion i mediacji	62
2.1.4. Propozycje zmian według projektu Kodeksu nieletnich	69
2.2. Reakcje instytucjonalne	78
2.2.1. Resocjalizacja instytucjonalna — zakład poprawczy i schro- nisko dla nieletnich jako instytucje wychowania resocjali- zującego	80
2.2.2. Wybrane metody oddziaływania resocjalizacyjnego	89
2.2.2.1. Indywidualny plan resocjalizacji wychowanka (IPR)	89
2.2.2.2. Resocjalizacja przez turystykę kwalifikowaną z <i>sur-</i> vivalem	92
2.3. Profilaktyka w środowisku otwartym — działalność pedagoga podwórkowego i przyjaciela dzieci ulicy	100
2.4. Zjawisko przestępczości nieletnich w świetle wybranych badań prowadzonych w Polsce	109
3. Podstawy metodologii badań własnych	117
3.1. Cel i przedmiot badań	117
3.2. Problemy badawcze	118
3.3. Metody, techniki i narzędzia badawcze	120

3.4. Próba badawcza, przebieg i teren badań	121
3.5. Charakterystyka społeczno-demograficzna badanych	126
4. Wzory reakcji wybranych grup społecznych na przestępczość nieletnich w świetle badań własnych	133
4.1. Poznawczo-percepcyjne i emocjonalne komponenty postaw badanych wobec przestępczości nieletnich	133
4.1.1. Problem społeczny a zjawisko przestępczości nieletnich w percepcji badanych	133
4.1.2. Różne ujęcia definicyjne (poznawcze) pojęć: „kontrola społeczna” i „reakcja społeczna” przez badanych	141
4.1.3. Ocena systemu kontroli społecznej i placówek resocjalizacyjnych przez badanych	146
4.1.4. Czynniki determinujące rozwój przestępczości nieletnich w opinii badanych	161
4.1.5. Przestępczość młodzieży — rozmiary i charakterystyka zjawiska w ocenie badanych	174
4.1.6. Znajomość przepisów prawa oraz ich ocena przez badanych.	180
4.1.7. Obszary i źródła wiedzy badanych na temat przestępczości nieletnich i jej zapobiegania	192
4.2. Behawioralno-instrumentalne komponenty postaw badanych wobec przestępczości nieletnich	197
4.2.1. Stosunek badanych do przestępczości — od punitowności do permissywności	197
4.2.2. Reedukacja, eliminacja czy zemsta — o funkcjach „kary”	212
4.2.3. Środki i formy przeciwdziałania zjawiskom demoralizacji i przestępczości w opinii badanych	216
4.2.4. Propozycje badanych w zakresie skutecznych metod i form pracy resocjalizacyjnej	225
4.2.5. Formy i metody pracy stosowane w placówkach resocjalizacyjnych	245
4.2.6. Czynniki warunkujące reakcje badanych na postawy nieletnich z zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich.	264
4.2.7. Atmosfera pracy a postawy wobec nieletnich	269
4.2.8. Reakcje badanych na przejawy dewiacji ze względu na ich stosunek do prawa	276
Zakończenie	281
Aneks. Zestawienie wyników badań własnych.	289
Bibliografia	301
Summary	323
Zusammenfassung	325
Spis tabel i wykresów zamieszczonych w tekście	327

Redaktor
Wiesława Piskor

Projektant okładki
Paulina Tomaszewska-Cieply

Redaktor techniczny
Małgorzata Pleśniar

Korektor
Lidia Szumigała

Copyright © 2010 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-1944-5 (wersja drukowana)
ISBN 978-83-226-2362-6 (wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl, e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 21,0. Ark. wyd. 24,5. Papier offset.
kl. III, 90 g Cena 38 zł

Łamanie: Pracownia Składu Komputerowego

Wydawnictwa Uniwersytetu Śląskiego
Druk i oprawa: EXPOL, P. Rybiński, J. Dąbek, Spółka Jawna
ul. Brzeska 4, 87-800 Włocławek

Opracowanie pani Moniki Noszczyk-Bernasiewicz stanowi pewnego rodzaju novum. Ujawnia ono bowiem oceny, opinie i poglądy personelu wychowawczego zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich na zjawisko naruszania przez nich prawa oraz na warunki mogące się przyczynić do podniesienia efektywności resocjalizacyjnej tych instytucji. Dotyczy to także metod resocjalizacji. Należy zaznaczyć, iż w świetle małej liczby takich prób jest to opracowanie cenne.

[...] Książka ta zapewne zainteresuje Ministerstwo Sprawiedliwości, odpowiedzialne za prawidłowe funkcjonowanie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich, pracowników pedagogicznych i dyrekcje tych placówek, pracowników naukowych i studentów zajmujących się problematyką profilaktyki, resocjalizacji i readaptacji społecznej nieletnich. Powinna także wzbogacić wiedzę policjantów prewencji oraz władz samorządowych i pracowników pomocy społecznej.

[...] W mojej ocenie, przedstawione do recenzji opracowanie jest tekstem pożytecznym i wypełnia od dawna istniejącą lukę, która wymaga niezwykle pilnej likwidacji.

Z recenzji prof. dra hab. Henryka Machela

Praca wychowanka Zakładu Poprawczego w Barczewie

Cena 38 zł

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-2362-6